

САЙФИЙ БУХОРИЙНИНГ XV АСР ҒАЗАЛЧИЛИГИДАГИ ЯНГИЛИГИ

*Мирзоев Хайём Тошқулович,
СамДУ таянч докторанти (PhD)*

Таянч сўз ва иборалар: ғазал, мавзу, образ, янгилик, воқелик, маҳорат, хунар аҳли, адабий муҳит, бадиий санъатлар.

Маҳоратли шоир ва етук арузшунос олим Сайфий Бухорий (ваф. 1503, Бухоро) асли бухоролик бўлиб, XV асрнинг 70-йилларида таҳсил олиш мақсадида Ҳиротга борган ва у ердаги адабий муҳитда тез орада ном қозонган. Сайфий Бухорийнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида ҳозиргача алоҳида тадқиқот иши амалга оширилмаган. Фақат бизгача етиб келган меросининг баъзи жиҳатлари мақолаларда кўрсатилган, холос. Адабиётшунос олимлар – академик Абдулғани Мирзоев, академик Ботирхон Валихўжаев ва Аълохон Афсаҳзодларнинг маълумотларига кўра, Сайфий Бухорийнинг 2 та девони ҳамда “Аруз” рисоласи бугунги кунга қадар етиб келган ва улар Россия, Эрон, Ҳиндистон, Покистон, Арманистон, Ўзбекистон, Тожикистон каби давлатларнинг кутубхоналарида қўлёзма шаклида сақланади.

Айтиш жоизки, Сайфийнинг назмида ғазал жанри биринчи даражада туради. У буюк салафлари Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий каби замонасининг адабий жанрлари ҳақида сўз юритиб, ғазал жанрини маснавийдан афзал билади. Сайфийнинг бу мумтоз жанр ҳақидаги фикри ва танлаган ижодий йўли ўз вақтида ҳатто Мирзо Бобур эътиборини жалб этган экан. Муаллиф “Бобурнома”да шоирнинг ижодий йўлини англашга катта ёрдам берувчи ўша қимматли фикрни келтириб ўтади. Яъни, Бобур ёзади: “Яна Сайфий Бухорий эди... Маснавийси йўқтур. Нечукким, бу қитъа анга долдур:

Маснави гарчи суннати шеър аст,
Ман ғазал фарзи айн медонам.
Панж байте, ки дилпазир бувад,
Беҳтар аз хамсатайн медонам [6,162-

б].

(**Мазмуни:** Маснавий шеърнинг суннати бўлса ҳам, мен ғазални фарзи айн деб биламан. Дилга ёққан беш байтни икки “Хамса”дан яхшироқ деб биламан).

Адабиётшунос олим Ботирхон Валихўжаев “Назаре ба ғазалиёти Сайфий Бухороӣ” ном мақолаларида адибнинг ижодий фаолиятини ёритувчи манбаларга таяниб шундай ёзгандилар: “Мувофиқи маълумоти манбаъҳо аз Сайфӣ ду девон боқӣ мондааст, ки яке ғазалиёти маъмулиро дарбар гирад, дигаре, ки “Саноеъ-ул-бадоеъ” ном дорад, аз ғазалиёти ба аҳли хунар бахшида иборат аст” [4, 6-б]. (Таржимаси: Манбаларнинг маълумотига кўра Сайфийдан икки девон қолганки, бири анъанавий ғазалларни ўз ичига олса, бошқаси “Саноеъ-ул-бадоеъ” номли девони бўлиб, хунар аҳлига бағишлаб ёзган ғазаллардан иборатдир).

Шунингдек, Б. Валихўжаев шоирнинг XV аср форс-тожик шеърлятида ғазал жанрининг ривожланиши учун катта ҳисса қўшганлигини таъкидлаб ўтганликлари ҳам Сайфийнинг ўз даври адабий муҳитидаги мавқеини белгилашда муҳим омил сифатида қаралиб келинади. Мазкур мақолада келтирган муҳим далиллардан ҳам билиб олиш мумкинки, шоир фаолиятининг асосий қисмини ғазал жанри учун ажратган экан.

Адабиётшунос олим Аълохон Афсаҳзоднинг ахборотига кўра, Сайфий қаламига мансуб “Саноеъ-ул-бадоеъ” девонининг Эрон университети кутубхонасидаги 43-44 ва 45-85 номерли қўлёзма нусхалари мукамал ва тўлароқ бўлиб, 1320 байтдан иборатдир. Олимнинг таъкидлашича, шоир шаҳар ҳаётининг ажралмас қисми бўлган турли касб-хунар эгаларини асосий тасвир объекти сифатида қабул қилган ва ҳаммаси бўлиб хунар

ахлидан 133 кишини васф қилган [2,102-103 б].

Афсуски, ҳозиргача Сайфийнинг ғазалиётини тўлалигича қўлга киритмаганмиз, фақат уларнинг бир қисми турли манбалар орқали кўлимизга етган. Бу манбаларнинг қаторида “Гулшани адаб” (адаб гулшани) номли баёз мавжудки, Сайфий Бухорийнинг сараланган ғазаллари намуна сифатида нашр қилинган ва биз кўпроқ шу манбадан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб билдик.

XV асрда Самарқанд, Бухоро, Ҳирот, Табрез каби маданий марказларда хунармандчиликнинг жуда кенг миқёсда ривожланиши ўша давр адабий ҳаётига ҳам сезиларли таъсир кўрсатди. Натижада турли хунар: хаймадўзлик (чодир тикиш), зардўзлик (тикувчилик), косагарлик (кулол), ҳалвогарлик, камонгарлик (ёй яшаш) ва бошқа касб-хунар билан шуғулланиб, шеърят билан қизиққан, шеърлар ёзган кўпгина шоирлар ижод майдонига қадам қўйдилар. Шунинг таъсирида хунармандлар мавзусига урғу бериш бадий адабиёт, жумладан шеърятда ёрқин тарзда кўзга ташланади. Самарқанд ва Ҳирот адабий муҳитида ижод этган қатор шоирлар, жумладан, Абўйсҳоқ Атима, Сайфий Бухорий, Дарвеш Деҳакийларнинг назмида санъат ва хунар аҳлининг васфи, уларнинг маданий ҳаётда тутган ўрни реал кўрсатиб ўтилган. Адабиётшунос олим Ботирхон Валихўжаев XV асрда ғазал жанрининг мавзу жиҳатдан бойиши ва ранг-баранглиги ҳақида сўз юритиб, мавридида таъкидлаб ўтади: “...хунармандлар мавзуси ғазалларга ҳам кириб бориб, ҳатто шундай ғазаллар девони ҳам майдонга келдики, унинг муаллифи Сайфий тахаллусли шоир эди” [3, 95-6].

Албатта, Б.Валихўжаев Сайфийнинг «Саноеъ-ул-бадоеъ» девонини назарда тутиб, уни ўша давр адабий муҳитида шуҳрат қозонганлигини таъкидлаб ўтади. Мазкур девон таркибидаги ғазалларнинг ҳар бири битта касб ва санъат соҳасига, масалан, қассоб, игначи, нонпаз, дурадгор, токидуз, қушчи, созанда, балиқпаз,

ҳалвогар ва бошқа касб эгаларига бағишланганлиги диққатга сазовордир.

Ҳазрат Навоий ўша машҳур асари “Мажолис-ун-нафоис”да ўз замондош шоири Сайфий Бухорий ғазалларининг мавзуси хунарманд ва косиблар ҳаёти бўлганлиги ўша давр ғазалчилиги учун янгилик эканлигини таъкидлаб ўтган эди: “(Сайфий Бухорий – М.Х.) санъат ва ҳирфа аҳли учун ҳам кўп лағоиф назм қилибтур ва ул тариқда мухтаредур. Бир байт ул жумладиндурурким:

Бути пардозгарам к-ў ба касон месозад,

Ҳеч ба холи мани хаста намепардозад” [1,340-6].

(Мазмуни: Пардозчи гўзалим, кўп кишилар билан чиқишади-ю, мен хастанинг ҳолига асло парво қилмайди).

Навоийнинг таъкидлашича, Сайфий ижодидаги янгилик хунарманд ва косиблар ҳаётини ўз ғазалларининг мавзуси қилиб олганидир. Шунинг учун “ул тариқда мухтаредур”, яъни ихтироқидир дейди ва шоирнинг пардозчига бағишлаб айтган ғазалининг матлаини мисол тариқасида келтиради. Кўринадики, Ҳазрат Навоий Сайфий ижодини яқиндан кузатган ва шоирнинг хунар аҳлига бағишлаб ёзган шеърлари ўша давр адабий жараёнида янгилик бўлгани боис уни янада мафтун этган. “...Алишер Навоий, – ёзади Ботирхон Валихўжаев, – ўзининг “Мажолис-ун-нафоис”ида замондошларидан бўлмиш Сайфий Бухорийни меҳнат аҳлини, хусусан хунармандларни ғазалнинг тасвир доирасига киритгани учун қўллаб-қувватлайди, уни бу соҳада ихтироқи деб атайди” [3,78-6].

Сайфий ҳар бир санъат ва хунар аҳлини мадҳ этар экан, уни ёр қиёфасида гавдалантириб, масалан “игначи моҳим” (Моҳи сўзангар, ки дар дил меҳалад мижғони ў), “деҳқон дилбарим” (Дилбари деҳқон, ки ишқи ўст қору бори ман), “рангчи гулузорим” (Гулузори рангрез қори Масехо мекунад) деб сўз бошлайди ва муносабатини ишқий оҳангда ифода этишга ҳаракат қилади. Намуна сифатида

шоирнинг “Игначи ғазали”ни кўздан кечириш мақсадга мувофиқдир:

Моҳи сўзангар, ки дар дил мехалад мижғони ў,

Он ки, дил мехонамаш ман, ҳаст сўзандони ў.

Он бути маснаднишин ҳар гаҳ ки хезад аз дўкон,

Ҳамчу сўзан хезаму овехт дар домони ў.

Бо ғамаш саррост гаштам ҳамчу сўзан оқибат,

Чун базе паҳлутихи мегардам аз сўҳони ў.

Дар дили пўлоди ў оҳам наояд коргар,

Нест ин хоискро таъсир дар сандони ў.

Чашми Сайфӣ баста буд аз дард то рӯи ту дид,

Боз шуд чун чашми сўзан аз фарах чашмони ў. [5,307-308-б]

Мазмуни:

Биринчи байт: игначи моҳимнинг киприклари юракка санчийди, мен уни юрак десам, у учун юрагим игна қутисига айланган экан.

Иккинчи байт: ҳар гал ул ёр тахтидан турса-ю дўкондан чиқса, мен игна каби унинг этагига илашаман.

Учинчи байт: оқибат унинг ғамидан бошим игнадай қотиб қолди, жисмим гўё уни кўп эговлашидан яримтага айланиб қолган.

Тўртинчи байт: унинг пўлод юрагига менинг оху нолам кор қилмайди, бу болғанинг (ошиқ оҳининг) зарбаси унинг темирага (маъшуқа юрагига) таъсир қилмайди.

Бешинчи байт: Сайфийнинг кўзи дарддан боғлиқ эди, аммо сенинг юзингни кўрди-ю хурсандчилигидан унинг кўзлари игна кўзидай очилди.

Бу ғазалда шоир ташбих санъатини кўпроқ ишга солиб, янги-янги тасвир ва ўхшатишларни жуда моҳирона топа олган. Ғазал таркибидаги киприк-игна, юрак-сўзан қутиси, дилбарнинг темир юраги-сандон, ошиқнинг оҳи-игначилик болғаси ташбихлари Сайфийгача шеърятда кўзга ташланмайди. Анъанавий ғазалларда

маъшуканинг киприги найзага, шавқатсиз кўнгли-тошга, ошиқ оҳининг кудрати ёнғину бўронларга ташбих қилинганлигини кўп учратамиз. Аммо Сайфий ўз ғазалларида янги мавзу орқали янги қаҳрамонларга мурожаат қилади. У ананавий ғазалларда устувор бўлган машуқа образи ўрнига турли касб-хунар намояндалари, масалан нонпаз, тоқидўз, игначи, наққош, темирчи, дехқон, нақорачи кабиларни қўяди. Шоирнинг ҳар бир ғазалидан ўқувчи кўз олдида янги сиймо ва образлар гавдаланаверади. Шу услубда Сайфий ғазалларидаги тасвир объекти ананавий ғазаллардан фарқли ўлароқ ўзгараверган ва бу ҳолат бадий тасвир қатламида ҳам муштараклик ва янгилашиш ҳолатини тақозо этган. Игначи ғазалида шоирнинг маҳорати яна шунда кўринадики, у қаҳрамони – игначи ёрини янги сўз ва тасвирлар орқали хаёлот олаmidан воқеликка олиб киришга эришган. Яъни, шоир реал қаҳрамонини борича – касбу кори, мавқеи, характеридан келиб чиқиб ўқувчиларга таништирган. Бу муҳим ишда шоирга игначилик санъатига хос, жумладан, игна, игна қутиси, эгов, пўлат, болға, сандон каби асбобларни тасвир доирасига киритганлиги қўл келган.

Сайфийнинг “Игначи ғазали”дек “Хаттот ғазали” ҳам хушоҳанглиги, қувноқлиги ва нозикбаёнлиги билан кишига завқ бағишлайди. Шоир хаттот васфини матлаъ байтида шундай бошлайди:

Хаттоти ман, ки ишваи бисёр мекунад,

Гўи ҳамеша машқи ҳамин кор мекунад [5,305-б].

(**Мазмуни:** менинг хаттотим кўп ишва қилади, гўё фақат шу ишни машқ қилади).

Шоир хаттотни маъшуқа тимсолида талқин этиб, унинг ошиқ наздида нозу ишвага мойиллигини айтади. Аслида шоирнинг бу тасвирдан мақсади бошқача, яъни у хаттотлик санъатининг қай даражада нозиклигини, бу касб билан машғул кишиларнинг нозик дид ва фаросат соҳиби эканлигини айтмоқчи бўлади.

Маълумки, хаттот – китоб ва рисолаларни кўчирувчи котиб бўлиб, хаттотлик санъати қадим Шарқ санъатининг беҳад камол топган санъат турларидан бири ҳисобланади. Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, XIV-XV асрларда ўлкамиз китобчилигининг ривожига беқиёс бўлган. Навоий “Мажолис-ун-нафоис” асарида хаттотлик санъатига юқори баҳо бериб, уни пухта эгаллаган Султон Али Машҳадий, Мавлоно Сойимий, Мавлоно Шер Алий, Шахзода Пуроний, Мавлоно Войсий, Мавлоно Котибий ва Абдужамил котиб Ҳиротий каби машҳур хаттотларни фахр билан тилга олади. Демак, Сайфийнинг ҳам бу машҳур санъат тури ҳақида фикр билдириши, уни мадҳ этиши бежизга эмас ва у хаттот васфини мақтаб байтида шундай охирга етказди.

Бар когазе, ки Сайфийи мажнун хати ту дид,

Мебандадаш ба гардану тўмор мекунад [5,305-6].

(Мазмуни: сенинг ишқингда мажнун бўлган Сайфий хатингни қоғозда кўргач, уни тўмор қилиб бўйнига боғлайди).

Ғазал охирида Сайфийни хаттотнинг гўзал чеҳрасидан ҳам унинг санъат асари, яъни нафис ва сеҳрли ёзувлари ўзига мафтун этганлиги ошкор бўлади. Ниҳоят, ғазал охирида ўқувчи англайдикки, Сайфийнинг мақсади хаттотга бўлган ишқини тасвирлаш эмас, балки унинг касби, маҳорати ва санъатига ошиқлигини ифодалашдир. Сайфийнинг аттор ва хаттот васфига айтган ғазалларида қаҳрамонларнинг маъшуқ тимсолида тилга олиниши киноявийлиги ҳамда ҳазиломизлиги билан мароқлидир. Шоир ошиқона сўзлар билан қаҳрамонларини мадҳ эта туриб, ўзининг касб эгаларига нисбатан қай даражада ҳурмат, самимий муҳаббат, илиқ муносабатда бўлганлигини намоён этади.

Сайфий ғазалларидаги халқона усул уларни ҳам мазмун ва ҳам шаклий

жиҳатдан жуда яхши безай олган. Шоир шеърларининг (“Игначи ғазали” ва “Хаттот ғазали” мисолида) шаклий жиҳатдан соддалиги ва уларнинг 5-6 байтдан ошмаслиги янада аҳамиятлидир.

Кўплаб замондошлари назарига тушган истеъдодли шоир Сайфий Бухорийнинг ўз даври ғазалчилигидаги янгилиги ва эришган муваффақиятлари ҳақида сўз юритиб, қуйидаги хулосаларга келиш мақсадга мувофиқдир:

1. Сайфий Бухорийнинг XV аср шеърлятидаги муваффақияти ғазал жанрининг анъанавий шаклига янгича мазмунларни моҳирлик билан жойлаштира олганидир.

2. Сайфий Бухорийнинг ҳунар аҳлига ёзган ғазаллари нафақат мавзу жиҳатдан янги, балки унда иштирок этган қаҳрамонларни ҳам ўз даври нуқтаи назаридан биринчи бўлиб учратиш мумкин.

3. Шоир ғазалларидаги ўзига хос бадиий услуб уларнинг мавзуси ва қаҳрамонларига мос тушганлиги шоирнинг поэтик маҳоратини янада ошкор этади.

4. Сайфий Бухорий бир томондан санъат ва ҳунар аҳлига бағишлаб ёзган ғазаллари билан ўз даври назмини бойитиб, унга мавзу жиҳатдан янги кирра очган бўлса, иккинчи томондан XV асрда Ўрта Осиё халқлари ҳаётидаги ҳунармандчиликнинг ривожланиши ва турли касб-ҳунар эгаларининг маданий турмуш тарзи ҳақида кенг маълумот беради.

Адабий давр ғазалчилигида ўз услуби билан катта бурилиш ясаган Сайфий Бухорий шеърлятида чизилган маданий ҳаётнинг реал манзаралари бугунги давр Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон халқлари маданиятининг қай даражада қадимийлиги, бойлиги ва тарихий цивилизацияга эга эканлигидан далолат беради.

Адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Мажолис-ун-нафоис. -Асарлар, 10 жилдлик, 9 жилд. - Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011.
2. Аълохон Афсаҳзод. Адабиёти форсу точик дар нимаи дувуми асри XV. –Душанбе: Дониш, 1987.

3. Ботир Валихўжаев. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. X-XIX асрлар. –Тошкент: Ўзбекистон, 1993.
4. Ботир Валихўжаев. Назаре ба ғазалиёти Сайфии Бухорӣ. - Масъалаҳои филология ва робитаи адабӣ. - Самарқанд, 1979.
5. Гулшани адаб. Иборат аз V жилд. Жилди III. Намунаҳои назми форсу тоҷик. Асрҳои XIV-XV. –Душанбе: Ирфон, 1976.
6. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. “Бобурнома”. –Тошкент: “Юлдузча”, 1989.
7. Мирзоев Абдулғанӣ. Сездаҳ мақола. –Душанбе: Ирфон, 1977.
8. Феҳристи китобхонаи марказии донишгоҳи Техрон, “Девони ашъори ҳунармандии Сайфии Бухорӣ” №45/85, ж. XIV, Техрон, 1340.

Мирзаев Х. Новаторство Сайфи Бухари в жанре газели XV века. В данной статье рассматривается проблема новаторства Сайфи Бухари в жанре газель в таджикской литературе XV века. А также разъясняется вопрос места поэта и его вклад в развитии поэзии своей эпохи.

Mirzoyev X. Innovation Sayfi Bukhari in the gazelle genre of the 15th century. This article deals with the problem of Sayfi Bukhari's innovation in the gazelle genre in Tajik literature of the 15th century. It also clarifies the question of the place of the poet and his contribution to the development of the poetry of his era.